

MIHAIL ZYGAR

MAAN

PIMEÄLLÄ

PUOLELLA

Kuinka Neuvostoliitto romahti ja palasi

SUOMENTANUT KYÖSTI KARVONEN

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.
Text and data mining prohibited.

FILI – Kirjallisuuden vientikeskus on tukenut tämän teoksen kääntämistä.

Englanninkielinen alkuteos *The Dark Side of the Earth.*
Russia's Short-lived Victory over Totalitarianism

Copyright © Mikhail Zygar 2025

Suomenkielinen laitos © Kustannusosakeyhtiö Otava 2026

Kartat: Ari Suramo

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.

ISBN 978-951-1-46724-3

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2026

SISÄLLYS

JOHDANTO	7
1 TYYTYMÄTTÖMÄT SANKARIT	17
2 AJATTOMUUTTA JA VODKAA	66
3 YLELLISIÄ HAUTAJAISIA	142
4 NUORET MESTARIT	198
5 KUTSUMATON VAPAAUS	233
6 ÄKKIPYSÄHDYS	301
7 MERISAIRAINA MALTASSA JA MOSKOVASSA	345
8 YHTEENTÖRMÄYS	434
9 LOMA SODAN JÄLKEEN	506
EPILOGI	604
KIIITOKSET	609
LÄHTEET	611

JOHDANTO

1

Kuka voitti kylmän sodan?

Luulin tienneeni vastauksen koko elämäni. Ihmiset, jotka uskoivat. Uskoivat demokratiaan.

Asuin tuohon aikaan Neuvostoliitossa ja näin sen sisäpuolelta – useimmat neuvostokansalaiset eivät uskoneet enää mihinkään. He olivat menettäneet uskonsa kommunismin ihanteisiin. Ja kuitenkin oli niitä, jotka uskoivat oikeasti, että demokratia olisi mahdollista – jopa Neuvostoliitossa. He taistelivat sen puolesta ja olivat vakuuttuneita, että heidän kamppailunsa ja heidän uhrauksensa eivät olleet turhia.

Nyt, kolmekymmentä vuotta myöhemmin, huomaan kyseleväni taas samaa asiaa. Näinä aikoina kuulen usein erilaisen teorian: että Yhdysvallat tulee lopulta romahtamaan juuri niin kuin Neuvostoliitto, koska ihmiset ovat menettäneet uskonsa amerikkalaiseen liberaalin demokratian ”uskontoon”.

Neuvostoliitto kaatui, kun usko kommunismiin lopahti. Valtiolla ei ollut enää rahaa tai voimaa jatkaa ideologiansa levittämistä – sen enempää omien lastensa mieliin kuin ympäri maailmaakaan.

Onko sama alkanut tapahtua liberaalille demokratialle? Onko sen tilalle tullut uusi ideologia, kyynisyys – tällä kertaa Venäjältä?

Kolmekymmentä vuotta sitten monet venäläiset menettivät uskonsa kutakuinkin kaikkeen ja päättelivät, että yksinkertaisin ratkaisu oli olla uskomatta mihinkään. Jos millään ei ole väliä, kaikki on sallittua eikä mikään ole oikeasti pelottavaa.

Venäläiset kyynikot esittävät mielellään, että Yhdysvallat on menossa kohti samaa kohtaloa kuin Neuvostoliitto, koska pragmaattinen kyynisyys näyttää kiehtovan jopa monia yhdysvaltalaisia – erityisesti heidän uusia johtajiaan – enemmän kuin liberaali demokratia.

Tämä kirja käsittelee arvonsa menettäneen imperiumin romahtamista. Ja niitä, jotka edelleen uskovat demokratiaan ja taistelevat maailman muuttamiseksi.

Tässä kirjassa kuvatut tapahtumat muistuttavat paljon sitä, mitä on tapahtumassa nykyään Yhdysvalloissa ja ympäri maailmaa – vain päinvastaisessa järjestyksessä.

Ja niinpä huomaa taas kysyväni itseltäni: *Kuka todella voitti kylmän sodan?*

2

Neuvostoliiton romahtaminen oli todennäköisesti elämäni tärkein tapahtuma. Se vaikutti valtavasti siihen, kuka minä olen.

Olin neuvostoliittolainen lapsi. Neuvostoliitto kulttuureineen ja mytologioineen oli koko maailmankaikkeuteni. Olin neljävuotias, kun perestroika alkoi, ja kymmenvuotias, kun Neuvostoliitto hajosi. Uskon oppineeni noina vuosina, miten maailma toimii ja millaisia ihmiset ovat oikeasti. Neuvostoliiton romahtaminen ei ollut minulle tuskallinen kokemus, mutta tunsin hyvin herkästi kaikki muutokset, joita maani kävi läpi.

”Maani on kaunein, koska se on minun.” Monet lapset ympäri maailmaa ajattelevat näin. Mutta pitääkö ihmisten luopua tuosta uskosta, kun he vanhenevat? Olen koko ikäni seurannut ihmisiä, jotka kieltäytyvät ajattelemasta muulla tavoin – niitä, jotka taistelevat oikeudesta julistaa, että heidän maansa on mahtavin.

Minulle luopuminen tästä myytistä oli kuitenkin helppoa. Koska jopa lapsena kuulin päinvastaista: että minun maani oli huonoin, pahan

ruumiillistuma. Aluksi yllätyin havaitessani tällä planeetalla olevan lukemattomia ihmisiä, jotka uskoivat, että elin Maan pimeällä puolella ja että he elivät sen valoisalla puolella. Tämän tajuaaminen oli tarpeeksi ymmärtääkseni, kuinka väärässä molemmat myytit olivat.

Ihme kyllä arvoni eivät ole muuttuneet paljonkaan siitä, kun olin kuusivuotias. Olen edelleen vakuuttunut, ettei ole suuria tai vähäpätöisempiä kansoja, ei valoisia eikä pimeitä maita. Mikään ei ole täydellistä ja puhdasta vain siksi, että se on sinun kansasi tai maasi.

Jo lapsena ymmärsin, että asiat ovat paljon monimutkaisempia. Että ihmiskunta ei ole jakautunut vain kahteen puolikkaaseen, joista kumpikin pitää itseään hyvänä ja toista pahana. Se jakautuu lukemattomiin pikku palasiin. Ja jokaisessa noista yhteiskunnista myyttien ja harhaluulojen määrä on rajaton.

Jotkut uskovat aidosti, että jotkin kansakunnat ovat muita ylemmänä. Toiset ajattelevat, että kansakunnilla on kohtalo ja myös erilaisia kansallisia luonteenpiirteitä. Olin kuusivuotias, kun koulussa kerrottiin, että venäläiset johtavat koko maailmaa kohti loistavaa tulevaisuutta ja kommunismia, koska Lenin oli sanonut niin. Kymmenvuotiaaksi mennessä olin kuullut myös, että venäläiset ovat ”Jumalaa kantava kansa”, kuten Dostojevski aikoinaan kirjoitti.

Mutta eikö jokainen kansa pidä itseään erityisenä, valittuna ja muita ylempänä? kysyin itseltäni.

Ympärilläni oli armenialaisia ja azerbaidžanilaisia. Heistä jotkut vihasivat ja toiset päinvastoin rakastivat toisiaan. Oli venäläisiä ja juutalaisia. Ukrainalaisia. Liettualaisia. Kun täytin kymmenen, en ollut tavannut yhtäkään yhdysvaltalaista tai kiinalaista. Uumoilin kuitenkin, että hekin pitivät itseään parhaina.

Kymmenvuotiaana olin jo tullut siihen tulokseen, että kaikki kansalliset stereotypiat ovat hölynpölyä.

Samaan aikaan lukemissani kirjoissa Venäjää väitettiin maaksi, jonka tarkoitus oli näyttää koko maailmalle, miten ei pidä elää – kuten venäläinen filosofi Pjotr Tšaadajev kirjoitti 1800-luvulla. Luin lisäksi sanomalehdistä, että venäläiset ovat muka orjien kansakunta, jonka kohtalo on palvella tsaaria ja joka on tuomittu elämään diktatuurissa.

Jos jokaisella kansalla on oma kohtalonsa ja taipumus joko vapautteen tai tyranniaan, mikä vika on korealaisissa? kymmenvuotias minä ihmetteli. Rakastavatko pohjoiskorealaiset todella diktatuuria ja eteläkorealaiset demokratiaa? Jakoiko Jumala heidät 38. leveyspiirin mukaan? Ei, ihmiset tekivät sen.

Tärkein lapsena tekemäni oivallus oli kuitenkin tämä: kysymys ”Mikä on elämän tarkoitus?” ja se, miten ihminen vastaa siihen, ratkaisee kaiken.

Neuvostoliitossa vastaus oli selvä: elämän tarkoitus oli palvella – palvella valtiota, kommunistipuoluetta ja edessä olevaa loistavaa tulevaisuutta. ”Yleinen henkilökohtaisen edelle” oli nuorten neuvostopioneerien motto. Meille kerrottiin lapsina jatkuvasti samoja esimerkkejä nuorista pioneirisankareista, jotka olivat ”uhranneet elämänsä isänmaalle”. Kuoleminen sodassa oli korkein ihanne, elämän todellinen tarkoitus.

Mutta ennen kuin minusta edes tuli pioneiri, sain tietää, että oli toinen maailma, jossa itse ihmishenki oli korkein arvo. Siinä maailmassa ihmisen ei ollut pakko palvella vallanpitäjiään (tai kotimaataan tai kansaansa). Siinä maailmassa valtio oli olemassa yksilöä varten, ei päinvastoin.

”Jos jokainen tekisi kaiken, minkä voi omalla pienellä maapalstallaan, kuinka kaunis maapallomme olisikaan...” Tämä Anton Tšehovin sitaatti oli painettu jokaiseen neuvostoliittolaiseen koulupäiväkirjaan, kun aloitin ensimmäisellä luokalla. En ollut varma, mitä Tšehov täsmällisesti ottaen tarkoitti, mutta minusta tuntui, että tämä ajatus oli selvästi ristiriidassa velvollisuuden, palvelun ja uhrautumisen ihanteen kanssa.

Koulupoikana minua kiehtoivat erilaiset elämän merkitykset, joita ihmiskunta oli keksinyt läpi historian. Esimerkiksi kristillinen kirkko opetti vuosisatoja, että elämän tarkoitus oli valmistautua kuolemaan, koska tällä elämällä ei ollut tarjottavanaan mitään hyvää ja koska kaikki kiinnostavat asiat odottivat kuolemanjälkeisessä elämässä.

Tämä kaava on toistunut monissa maissa monilla vuosisadoilla: elää sen vuoksi, että jonakin päivänä kuolisi jonkin asian vuoksi. Ainoa

vaihtuva asia on ollut se, onko omistauduttu uskolle, johtajalle vai isänmaalle.

Valistuksen aikana ihmiskunta keksi erilaisen elämän tarkoituksen: elämää elämisen vuoksi. Thomas Jefferson jopa kehitti sanonnan sitä varten – ”elämä, vapaus ja onnellisuuden tavoittelu”.

Olin teini-ikäinen, kun minua huolestutti syvästi tämä kysymys: Mitä pitää oikeasti tavoitella, onnellisuutta vai kuolemaa?

Minusta näytti, että sillä hetkellä sama kysymys oli päihdyttänyt koko Neuvostoliiton. Elettään 70 vuotta kuolemisen vuoksi neuvostoyhteiskunta löysi yhtäkkiä mahdollisen toisen polun. Se aiheutti psykologisen vallankumouksen. Velvollisuudentunto unohdettiin. Ihmiset halusivat elää nykyhetkessä, nauttia siitä ja kokea onnea.

Lapsuudessa lienee helpointa esittää kaikista vaikein kysymys. Joten kysyin itseltäni: *Onko edes oikein elää niin, että olisi onnellinen?*

”Elämä annetaan meille vain kerran, ja se on eletävä niin, ettei tarvitse kärsiä piinaavaa katumusta hukatuista vuosista.” Jokainen neuvostokoululainen oppi ulkoa tämän sitaatin. Sen kirjoittaja Nikolai Ostrovski lähti Venäjän sisällissotaan neljätoistavuotiaana, haavoittui vakavasti kuusitoistavuotiaana, halvaantui kahdeksantoistavuotiaana ja kuoli 32-vuotiaana. Hänen romaaninsa *Kuinka teräs karaistui* oli pakollista luettavaa kaikille neuvostoliittolaisille lapsille. Se unohdettiin nopeasti vuoden 1991 jälkeen.

Oliko moraalitonta tavoitella onnea? Kyselin itseltäni, eikö nimenomaan sellainen elämä olisi ”hukattuja vuosia”.

3

Kirjoitin tämän kirjan selventääkseni itselleni, miten Neuvostoliitto hajosi – varmistaakseni, että tämä kaikki todella tapahtui, ettei se vain ollut jotakin, mitä keksin lapsuudessani. Ymmärtääkseni, miksi silloin voittaneita arvoja uhkaa nyt tappio.

Vei kuusi vuotta kirjoittaa tämä kirja, yhtä pitkään kuin perestroikaa kesti. Neuvostoliitto hajosi, ja kasvoin aikuiseksi noina

samoina vuosina. Tein tätä kirjaa varten useita satoja haastatteluja hyvin erilaisia sukupolvia edustaneiden ihmisten kanssa.

Halusin varmistua jostakin muustakin: siitä, ettei monia myyhteistä, joihin ihmiset uskovat nykyään – ovatpa he venäläisiä, ukrainalaisia, eurooppalaisia, yhdysvaltalaisia tai kiinalaisia – ole ollut olemassa aikojen alusta saakka. Useimmat niistä ovat syntyneet ainoastaan muutamia vuosisatoja sitten, vaikka ne näyttävätkin nykyään ikuisilta ja järkehtämättömiltä.

Kun kirjoitin tätä kirjaa, maailma muuttui taas kerran. Neuvostoliiton romahduksen historia on muuttunut: voittajat ja häviäjät ovat vaihtaneet paikkaa. Nykyhetken näkökulmasta näyttää siltä, etteivät voittajat olleetkaan loppujen lopuksi demokraatteja, ettei Mihail Gorbatšov onnistunut estämään veristä sisällissotaa ja että Neuvostoliiton vanhoilliset näyttävät nyt todellisilta voittajilta.

Erilaisilta eivät kuitenkaan näytä nyt ainoastaan Venäjä tai entiset neuvostotasavallat – koko maailma on muuttunut. Vielä vähän aikaa sitten näytti siltä, että kylmä sota oli päättynyt. Ihmiskunta ei ole kuitenkaan pystynyt päästämään siitä irti. Emme koskaan usko-neet oikeasti, että se oli ohi. On paljon helpompi elää kylmän sodan varjossa.

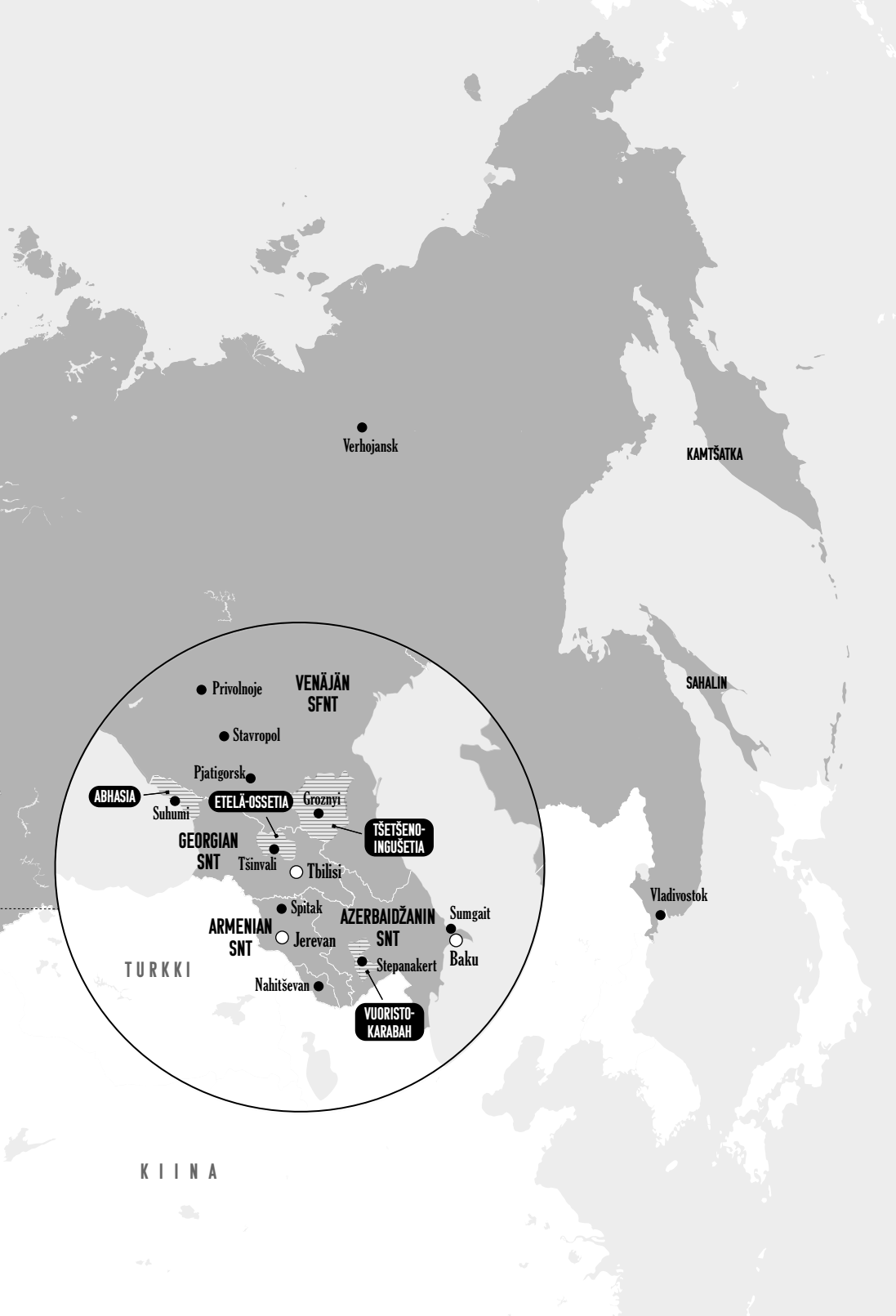
Tämä kirja ei silti kerro politiikasta. Se kertoo ihmisistä – konnista ja uhreista, sankareista ja byrokraateista, runoilijoista ja sotilaista. Se kertoo historian käännekohtissa elävien psykologiasta, niistä, jotka uskovat elävänsä kuollakseen, ja niistä, jotka elävät ollakseen onnellisia. Niistä, jotka luulevat, että maailma on jakautunut kahteen puoleen, valoisaan ja pimeään. Ja niistä, jotka tietävät, ettei se pidä lainkaan paikkaansa.

NEUVOSTOLIITTO

1961-1991

0 500 1000 km

Verhojansk

KAMTŠATKA

SAHALIN

Vladivostok

VENÄJÄN
SFNT

● Privolnoje

● Stavropol

Pjatigorsk

ABHASIA

● Suhumi

ETELÄ-OSSETIA

Groznyi

GEORGIAN
SNT

● Tsinvali

○ Tbilisi

TŠETŠENO-
INGUŠETIA

ARMENIAN
SNT

● Spitak

○ Jerevan

AZERBAIDŽANIN
SNT

● Sumgait

○ Baku

TURKKI

Nahitševan

Stepanakert

VUORISTO-
KARABAH

KIINA

1

TYTYMÄTTÖMÄT SANKARIT

Isäni syntyi samana päivänä kuin Vladimir Putin samassa kaupungissa, Leningradissa. Hänkin liittyi judoseuraan. Ehkäpä hän oli aikansa tyyppillinen teini-ikäinen.

Isäni ei kuitenkaan puhunut minulle koskaan lapsuudestaan. Luulen tietäväni, miksi.

Monet hänen sukulaisensa kuolivat Leningradin piirityksessä – esimerkiksi hänen isänsä kaikki sisarukset, isoisäni. Mitä Leningradissa tapahtui, kun sota loppui? Miltä ihmisistä tuntui, kun rauha lopulta koitti? Siitä ei kirjoiteta kirjoissa. Minusta kuitenkin tuntuu, että he ryyppäsivät. Paljon. Juopottelu oli Neuvostoliitossa keino hukuttaa kaikenlainen sielun musertava kipu, ja sellaiselta se näytti etenkin Leningradissa.

Lapsena isäni oli usein sairas – hänellä oli reumatismi. Hän menestyi kuitenkin koulussa erinomaisesti, ja eräänä päivänä hänen matematiikan opettajansa toi hänet kotiin. Voin vain arvailla, mitä hänen vanhempansa, isovanhempani, tekivät tuohon aikaan. Mutta isäni ratkoi päivät pitkät matemaattisia ongelmia ja kävi edelleen judokerhossaan niin, että sai lopulta arvonimen Master Sporta SSSR.

Isäni voitti lukiossa ensiksi kaupungin ja sitten yleisliittolaiset matematiikkaolympialaiset. Hänen opettajansa Eleonora Emilevna oli hänestä erittäin ylpeä. Opettaja sanoi, että isällä oli edessään loistava tulevaisuus luonnontieteissä. Sitten eräänä päivänä turvallisuus-

palvelujen värvääjät tulivat kouluun. He sanoivat isälleni, että hänestä voisi tulla kryptografi, joka pääsisi takuuvarmasti, ilman pääsykokeita, KGB:n korkeakouluun (Vyššaja škola KGB). He olisivat voineet sanoa ”kuin Alan Turing”, mutta kukaan heistä ei tietenkään ollut kuullutkaan tuota nimeä.

Hän tuskaili päätöstä: yhtäältä unelma tulla suureksi tiedemieheksi, toisaalta helppo reitti, vakaa tulevaisuus, ei ylimääräistä ponnisteltavaa. Lopulta hän valitsi yksinkertaisemman vaihtoehdon. Ei tarvetta pinnistellä, ei tarvetta valmistautua yliopiston pääsykokeisiin.

En tiedä, miten Eleonora Emilevna reagoi. Isäni ei koskaan kertonut.

LÄHTÖLASKENTA

Neuvostoliitto aloitti lähtölaskennan 12. huhtikuuta 1961: ”Kymmenen, yhdeksän, kahdeksan, seitsemän...” Tänä päivänä, Kazakstanin aroilta, historian ensimmäinen ihminen, neuvostokosmonautti Juri Gagarin, laukaistaan avaruuteen.

Samaan aikaan alkaa kuitenkin myös toinen lähtölaskenta – on vain kolmekymmentä vuotta siihen, kun Neuvostoliitto hajoaa. Kuka olisi voinut kuvitella, että vain kolme vuosikymmentä erottaisi toisistaan nämä kaksi hetkeä: neuvostoimperiumin suurimman saavutuksen huippukohdan ja sen hajoamisen? Molemmat tapahtuvat yhden sukupolven elinaikana.

Gagarin on 27-vuotias. Hän on Maata kiertävällä radalla vajaat kaksi tuntia. Neuvostoviranomaiset eivät kerro lennosta ennen kuin hän laskeutuu turvallisesti takaisin Maahan.

Paluunsa jälkeen Gagarin viedään lähimpään lentotutkikohdan komentokeskukseen, jossa hän odottaa useita tunteja – paljon pidempään kuin oli avaruudessa – mahdollisuutta puhua neuvostojohtaja Nikita Hruštšovin kanssa. Sillä välin Moskovassa juhliitaan spontaanisti ja riehakkaasti ympäri Punaista toria. Väkijoukko ei suostu hajaantuun, ja Juri-nimisiä heitellään ilmaan aivan kuin he olisivat Gagarineja.

Ensimmäisestä ihmisen tekemästä avaruuslennosta tulee monille tämän kirjan hahmoista ja miljoonille neuvostokansalaisille yksi

heidän elämänsä loistavimmista ja onnellisimmista hetkistä. ”Kyllä me riemuitsimme!” Raisa Gorbatsšova muistelee myöhemmin. Hän on 29-vuotias, asuu Stavropolissa ja tekee väitöskirjaansa.

”Se mitä tapahtui Moskovon kaduilla... Spontaanisti kokoontunut ihmismeri tunsu aivan kuin olisi vuoden 1945 ensimmäinen voitonpäivä – seisten ryhdikkäänä, ylpeänä ja ylväänä”, kirjoitti runoilija Jevgeni Jevtušenko, joka on tuohon aikaan 27-vuotias. Hetki on sodan päättymispäivän ohella monille Neuvostoliitossa heidän elämänsä toinen todella riemukas päivä.

Kuullessaan, että Neuvostoliitto oli lähettänyt ihmisen avaruuteen, Alan Shepard, josta oli ollut määrä tulla ensimmäinen avaruudessa käynyt ihminen, painaa päänsä käsiinsä. Hän oli valmis lentämään kolme viikkoa aikaisemmin, mutta päänsinööri Wernher von Braun vaati lähettämään avaruuteen ensiksi miehittämättömän aluksen.

”Yhdysvaltain kansalaiset jakavat Neuvostoliiton kansalaisten tyytyväisyyden astronautin turvallisesta lennosta ihmisen ensimmäisellä avaruusseikkailulla”, presidentti John F. Kennedy sanoo. On kulunut vain muutama kuukausi Kennedyn virkaanastujaisista, jolloin hän sanoi kuuluisat sanansa ”Älä kysy, mitä sinun maasi voi tehdä hyväksesi vaan mitä sinä voit tehdä maallesi”. Kuka tahansa neuvostojohtaja olisi varmasti voinut sanoa samat sanat.

Todellisuudessa kaikki Neuvostoliitossa eivät ole tyytyväisiä. 42-vuotias Aleksandr Solženitsyn työskentelee fysiikan ja tähtitieteen opettajana koulussa numero 2 Rjazanin kaupungissa. Hän on ollut tuomittuna vankileirillä, vapautettu ja rehabilitoitu. Solženitsyn on kirjoittanut useita tarinoita ja tietää, ettei voi saada niitä koskaan julki. Hän on avaruuslennosta kaikkea muuta kuin ylpeä ja pitää sitä ”järjettömänä kosmisena leuhkintana kotimaisen perikadon ja köyhyyden keskellä”.

Gagarin on 27-vuotiaana ehkä uuden sukupolven ensimmäinen sankari. Hän on uuden, rauhallisen elämän symboli.

Kun Gagarin käy avaruudessa, Mihail Gorbatsšov on 30-vuotias. Hän johtaa kommunistien nuorisojärjestöä kotikaupungissaan Stavro-

polissa eteläisellä Venäjällä. Sinä päivänä hän johtaa juhla kokousta. Hän on naimisissa ja hänellä on neljävuotias tytär.

Andrei Saharov on 39-vuotias, hän on jo keksinyt Neuvostoliiton vetypommin, ja hänet on valittu akateemikoksi. Hänellä on varaa jopa haastaa julkisesti neuvostojohtaja Nikita Hruštšovia protestoimalla asevarustelukilpailua ja Yhdysvaltain kanssa käytävää yhteenottoa vastaan.

Kahdeksanvuotias Vladimir Putin käy koulua ja tappelee iltaisin jengiläisiä vastaan levottomalla asuinalueellaan.

TYTTÖ TAKISSA

29-vuotias Raisa Gorbatsšova kuulee Gagarinin avaruuslennosta ollessaan töissä. Hän opettaa filosofiaa Stavropolin maatalousyliopistossa. Töiden jälkeen hän kiiruhtaa hakemaan nelivuotiaan tyttärensä lastentarhasta ja on onnesta mykkyrässä, aivan kuin olisi lentänyt tuona päivänä itse avaruuteen.

Lapsena Raisa haaveili ryhtyvänsä merikapteeniksi, tutkimusmatkailijaksi. Hän etsi lapsuudessaan aarretta aivan kuten hänen suosikkikirjansa, Robert Louis Stevensonin *Aarresaaren*, hahmot ja oli vakuuttunut löytävänsä sen.

Raisa Titarenko syntyi Siperiassa sorrettujen ukrainalaisten perheeseen. Hänen isoisäänsä, talonpoikaa, syytettiin trotskilaiseksi. Isoisä katosi sen jälkeen, eikä kukaan nähnyt häntä enää koskaan. Raisan isoäiti kuoli hänen mukaansa ”murheeseen ja nälkään”. Kukaan perheessä ei saanut tietää, kuka Trotski oli ja mikä Raisan isoisän rikos oli ollut, mutta perheen koko omaisuus takavarikoitiin.

Raisa ajatteli aina, että hänen tuli menestyä koulussa pystyäkseen auttamaan perhettään. Hän sai koulunsa päätteeksi kultamitalin, jonka ansiosta hän saattoi päästä mihin tahansa neuvostoyliopistoon ilman pääsykokeita. Seitsemäntoistavuotiaana hän päätti lähteä opiskelemaan Moskovan valtionyliopiston filosofiseen tiedekuntaan.

Raisan perhe oli erittäin köyhä. Kun hän päätti koulunsa, hänen isällään oli varaa ostaa hänelle ensimmäistä kertaa takki. Vaatteet olivat

tuohon aikaan Neuvostoliitossa harvinaista tavaraa. Raisa lähti Moskovaan ratki riemuissaan – hän matkusti junalla ensimmäistä kertaa elämässään, oli matkalla pääkaupunkiin, päällään takki ja edessään filosofian opinnot.

Raisa asui Moskovassa asuntolan huoneessa, jossa oli yhdeksän muutakin tyttöä. Heidän luonaan kävi usein poikia: heidän opiskelutoverinsa Merab Mamardašvili ja Juri Levada seurustelivat hänen huone-toveriensä kanssa. Vuosikymmeniä myöhemmin Mamardašvilista tulee kuuluisa filosofi, ja Levada tulee tunnetuksi neuvostoliittolaisen sosiologian perustajana. Tuohon aikaan kukaan opiskelijoista ei aavista tätä – kuten eivät myöskään sitä, mitä Raisa Titarenkosta tulee.

Raisa kiinnitti pian 20-vuotiaan oikeustieteen opiskelijan Mihail Gorbatšovin huomion. Ystävät tuntevat hänet ”Kunniamerkki-Mišana”. Kotonaan Stavropolin alueella Gorbatšov oli ajanut leikkupuimuria ollessaan vielä koulussa. Se oli yleistä sodanjälkeisessä Neuvostoliitossa. Koska paljon miehiä oli kuollut tai haavoittunut toisen maailmansodan rintamilla, naiset ja lapset tekivät sodanjälkeisinä vuosina usein kaikenlaista työtä. Ahkerasta työnteostaan teini-ikäinen Miša sai valtionpalkinnon, työn punaisen lipun kunniamerkin. Se ja hänen koulussa saamansa hopeamitali auttoivat häntä pääsemään yliopistoon.

POIKA JA POMMI

Sinä päivänä, kun ensimmäinen ihminen lentää avaruuteen, Andrei Saharov on 39-vuotias. Hän on vanhempi kuin Gagarin. Saharov näyttää kuitenkin paljon nuoremmalta – hoikkaa, silmälasipäistä nuorta kutsuttaisiin nykyään nörtiksi.

Saharov on fysiikan ihmelapsi. Hän keksi 28-vuotiaana vety-pommin, miltei yhtä aikaa kuin yhdysvaltalaiset Stanislaw Ulam ja Edward Teller, mutta itsenäisesti. Saharov nimitettiin akateemikoksi 32-vuotiaana. Hänestä tuli hetkessä neuvostotieteen ylpeys, vallanpitäjien lemmikki, maan korkeinta palkkaa saanut tiedemies ja Kremlissä usein nähty vieras. Viranomaisten ihailuun on vielä sekini syy, että hän

on kansallisuudeltaan venäläinen, kun taas useimmat Neuvostoliiton tähtifyysikoista ovat juutalaisia.

Saharov on niin uppoutunut työhönsä, ettei hän ole vielä miettinyt, kuinka monta ihmishenkeä hänen keksintönsä voisi viedä.

Heinäkuussa 1961 Saharov on jälleen kutsuttu Kremliin tiedemies-ten ja pääministeri Nikita Hruštšovin tapaamiseen. Tässä kokouksessa 67-vuotias neuvostojohtaja mainitsee päättäneensä aloittaa uudelleen ydinasekokeet, jotka oli keskeytetty kolme vuotta aikaisemmin. Saharov on yllättynyt ja jopa kirjoittaa Hruštšoville viestilapun, jossa hän esittää epäilyksensä. Saharov uskoo, että suhteet Yhdysvaltain uuteen presidenttiin John F. Kennedyyn ovat kohenemassa. Lisäksi Gagarinin avaruuslennon jälkeen maailma kunnioittaa jo Neuvostoliiton tieteellistä osaamista, minkä takia uudet ydinkokeet näyttäivät tarpeettomilta.

Hruštšov lukee viestin ja raivostuu. Hän kohottaa lasinsa, mutta alkaa maljapuheen esittämisen asemesta saarnata vihaisesti nuorelle Saharoville.

”Jättäkää politiikka meille; tehkää te vain pommejanne, emme sekaannu vaan jopa autamme. Meidän on tehtävä politiikkaa voima-asemasta. Ei voi olla muuta politiikkaa; vihollisemme eivät ymmärrä muuta kieltä. Autoimme Kennedyn valinnassa. Voi sanoa, että nostimme hänet virkaan viime vuonna. Sen jälkeen tapasin Kennedyn Wienissä. Se kokous olisi voinut olla käännekohta. Mutta mitä Kennedy sanoikaan? ’Älkää esittäkö minulle liikaa vaatimuksia, älkää panko minua hankalaan tilanteeseen. Jos teen liian paljon myönnytyksiä, he kukistavat minut!’ Aika poika! Mitä helvettiä varten tarvitsemme häntä? Miksi tuhлата aikaa häneen? Saharov, älkää yrittäkö sanella meille poliitikoille, mitä meidän pitää tehdä!”

Huone hiljenee. Saharov ei uskalla väittää vastaan.

Muutamaa kuukautta myöhemmin Neuvostoliitto ja Yhdysvallat ajautuvat vieläkin lähemmäs sotaa. Berliinin muuri rakennetaan Hruštšovin käskystä, ja Neuvostoliitto kokeilee lähellä pohjoisnapaa Tsaarin pommia, ihmiskunnan historian voimakkainta vetypommia.

Fyysikko Saharov unohtaa saamansa läksytyksen ja jatkaa innostuneesti tutkimustyötään. Hän huolestuu siitä, että ydinsodassa tätä

pommia kuljettava pommikone ei pääsisi Yhdysvaltoihin asti. Saharov esittää vaihtoehdoksi, että massiivinen ydinlataus kuljetettaisiin Yhdysvaltain rannikolle sukellusveneessä. Tässä skenaariossa jättiläismäinen tsunami tuhoaisi rannikkokaupungit täysin.

Saharov kertoo ajatuksestaan ammattisotilaille, toisen maailmansodan veteraanille, vara-amiraali Pjotr Fominille. Fomin on kauhistunut ”verenhimoisesta projektista” ja vastaa, että laivastoupseerit ovat tottuneet taistelemaan aseistautuneita vihollisia vastaan avoimessa taistelussa ja että pelkkä ajatuskin joukkomurhasta on hänelle vastenmielinen. Saharov on häpeissään. Hän ei puhu tästä projektista enää ikinä kenellekään.

NEUVOSTOUSKO

Neuvostoliitto on tuolla hetkellä maa, joka ei muista tarkasti. Maassa asuvat noin 216 miljoonaa ihmistä tuskin muistavat menneisyyttä. Valtion tasolla pidetään yllä muutamaa historiallista myyttiä, mutta kaiken kaikkiaan maan historiasta keskustellaan vähän. Neuvostoliitto on keksitty, synteettinen maa, joka kiistää lähes kaiken, mitä oli olemassa ennen sen perustamista, eikä se ole vielä ollut olemassa 40:tä vuotta. Kaikki tietävät, ettei Neuvostoliitto ole vain maailman mahtavin vaan myös oikeudenmukaisin maa.

Neuvostoideologia muistuttaa enemmänkin valtionuskontoa. Neuvostokansalaisten ei ole tarkoitus uskoa taivaaseen vaan kommunismiin. Neuvostovaltion perustajaa Vladimir Leniniä pidetään profettana, ja kommunistipuolue hoitaa kaikki kirkon tehtävät. Moskovan Punaisella torilla oleva Leninin mausoleumi muistuttaa egyptiläistä pyramidia. Se ei ole sattumaa.

Keskeinen, pyhä tapahtuma neuvostohistoriassa on niin kutsuttu vuoden 1917 lokakuun suuri sosialistinen vallankumous. Koko neuvostokaanon perustuu tämän tapahtuman kunnioittamiseen, se on aivan kuin joulu kristinuskossa tai hijra islamissa. Marraskuun 7. päivä (päivä, jolloin vallankumous tapahtui gregoriaanisen kalenterin mukaan) on Neuvostoliiton tärkein juhlapäivä.

Neuvostoliittolaiset oppikirjat kuitenkin sivuuttavat yleensä sen, miten lokakuun vallankumous täsmällisesti ottaen tapahtui. Vallankumouksen todellista organisaattoria Leon Trotskia mainitaan harvoin, ja kaikki kunnia annetaan myyttisesti Leninille.

Neuvostoviranomaiset ovat pyyhkineet pois melkein kaiken, mitä tapahtui vallankumousta edeltäneinä vuosisatoina. Oppikirjoissa tämä ajanjakso kuitataan pahaenteisellä termillä ”tsaarinaika”. Neuvostoideologian perusta on yksinkertainen: tsarinajalla elämä oli kauheaa, ja kaikki neuvostokansalaiset ovat kiitollisuudenvelassa kaikesta lokakuun vallankumoukselle.

Kirjallisuus on kenties ainoa jäljellä oleva tietolähde siitä, miltä Venäjä näytti 1800-luvulla ja aikaisemmin. Muita jälkiä on jäljellä vähän: lähes kaikki neuvostovaltaa edeltäneet perinteet, kulttuuri-ilmiot, juhlapyhät ja jopa kansallinen ruokakulttuuri hävitettiin 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Kommunisti-ideologian kanssa ristiriidassa ollut uskonto on unohdettu melkein kokonaan.

Vuoden 1917 vallankumousta seuranneina vuosikymmeninä bolševikkien tiennäyttäjänä oli luokkataistelun periaate. Se tarkoitti ”vihamielisinä aineksina” pidettyjen väestönosien tuhoamista. Näihin kuuluivat lähes kaikki, joilla oli minkäänlaista koulutusta: kaupunkien älymystö, papisto ja varakkaat talonpojat.

Terrori jatkui Neuvostoliiton olemassaolon ensimmäisten kahdenkymmenen vuoden ajan ja huipentui vuonna 1937. Sitten tuli toinen maailmansota. Vuonna 1939 Stalin ja Hitler tekivät hyökkäämättömyyssopimuksen ja jakoivat Itä-Euroopan keskenään. Toisen maailmansodan kahden ensimmäisen vuoden ajan Neuvostoliitto oli natsi-Saksan liittolainen. Kolmas valtakunta hyökkäsi kuitenkin kesäkuussa 1941 Neuvostoliittoon. Neuvostomytologiassa alkoi ”suuri isänmaallinen sota”. Sodan kaksi ensimmäistä vuotta unohdettiin neuvostohistoriassa johdonmukaisesti aivan kuin niitä ei olisi koskaan ollutkaan.

Neuvostojoukot valtasivat Berliinin toukokuussa 1945. Sodassa saavutetusta voitosta tulee yksi neuvostohistorian ja jälkineuvostoliittolaisen historian tärkeimmistä tukipylväistä. Keskeisen mantran mukaan

neuvostosotilaat pelastivat maailman fasismilta, toisin sanoen kuolemalta, ja maailma on heille ikuisesti kiitollisuudenvelassa.

Sodan jälkeen, vuonna 1945, neuvostojohtaja Josif Stalin, Britannian pääministeri Winston Churchill ja Yhdysvaltain presidentti Franklin Roosevelt jakoivat maailman Krimillä pidetyssä konferenssissa. Neuvostoliitto sai Itä-Euroopan, jonka maihin perustettiin kommunistihallitukset. Pian sen jälkeen alkoi kylmä sota, maailmanlaajuinen kilpailu siitä, kumpi järjestelmä, neuvostoliittolainen vai yhdysvaltalainen, voittaisi. Neuvostoliitossa sortotoimet alkoivat uudelleen ja kohdistuivat tällä kertaa niihin, joita epäiltiin lännen sympatisoinnista.

Hellittämätön terrori sai neuvostoperheet vaikenemaan, ja vanhemmat olivat jo aikoja sitten lakanneet kertomasta henkilöhistorioistaan lapsilleen suojellakseen näitä. Sukupolvien välinen yhteys katkesi usein. ”Valitettavasti tiedän hyvin vähän vanhemmistani ja muista sukulaisistani”, fyysikko Andrei Saharov kirjoittaa myöhemmin muistelmissaan. 1900-luvulla oli yleistä, etteivät neuvostokansalaiset tienneet juuri mitään vanhemmistaan näiden salailun ja vaikenemisen vuoksi. Tämä ei koskenut vain älymystöä. ”He eivät puhuneet elämästään”, Vladimir Putinkin sanoi omista vanhemmistaan.

1960-luvun Neuvostoliitto on aidosti uusi maa, jolla on vähän yhteistä aikaisemman venäläisen kulttuurin kanssa. Henkensä puolesta pelänneiden neuvostoihmisten ensimmäinen sukupolvi tukahdutti muistonsa ei vain perheistään vaan myös omasta menneisyydestään. Neuvostoliiton avaruushjelman pääsuunnittelija Sergei Koroljov, joka lähetti Gagarinin avaruuteen vuonna 1961, oli pidätetty vuonna 1938. Häntä kuulusteltiin ja kidutettiin. Hänen leukansa murtui vankilassa, ja hän oli kuolla nälkään Kolymassa Itä-Siperiassa. Koroljov vapautettiin vuonna 1944 ja hänen maineensa palautettiin vuonna 1955 Stalinin kuoleman jälkeen.

Koroljovin tarina ei ole ainutlaatuinen. Monia pidätettiin, sorrettiin, kidutettiin ja teloitettiin, mutta harvat puhuvat siitä. Vaikka Stalinin seuraaja Nikita Hruštšov alkoi rehabilitoida stalinistisen sorron uhreja, paljosta vaiettiin. Useimmat neuvostokansalaiset uskovat, että

omasta historiasta täytyy olla ylpeä, ja he ovat mieluummin muistelematta kauhuja. Gagarin ei muiden nuorten kosmonauttien tapaan tiedä mitään mentorinsa Koroljovin synkästä menneisyydestä. ”Gagarinin sukupolvella” ei ole aavistustakaan siitä, millaisessa maaperässä uusi neuvostoelämä kukoistaa.

ONNELLINEN NEUVOSTOPERHE

Moskova näytti Miša Gorbatšovista ja Raisa Titarenkosta taianomaiselta kaupungilta. Mišan opiskelutoveri Zdeněk Mlynář, joka oli tullut opiskелеmaan lakia Tšekkoslovakiasta, oli eri mieltä.

”Moskova näytti meistä valtavalta kylältä, jossa oli puutaloja”, Mlynář muistelee myöhemmin. ”Ruoasta oli pulaa. Viisi vuotta sodan jälkeen ihmiset pukeutuivat edelleen vanhoihin sotilasunivormuihin, ja useimmat perheet asuivat ahtauneina yhteen ainoaan huoneeseen. Väkijoukoissa oli taskuvarkaita, juoppoja makasi kaduilla ja ohikulkijat astuivat heidän ylitseen tyynesti ja välinpitämättömästi, tarkistamatta edes, olivatko he hengissä. Tämä kaikki oli kuitenkin ymmärrettävää. Tiesimme, ettemme olleet tulossa kuluttajaparatiisiin. Selitimme Venäjän köyhyyden sodan aiheuttamaksi tuhoksi. Pidimme väestön kykyä kestää aineellista puutetta todisteena ’uuden neuvostoihmisen’ vahvuudesta.”

Vuonna 1953, kaksi vuotta tapaamisensa jälkeen, Mihail ja Raisa päättivät mennä naimisiin. Säästääkseen rahaa häihin Gorbatšov palasi kesällä Stavropoliin ajamaan leikkuupuimuria. Hän pystyi ostamaan morsiamelleen hääpuvun, mutta hänellä ei ollut tarpeeksi rahaa kenkiin, joten Raisa lainasi ne ystävältä.

Morsian sairasti usein, koska stipendi riitti ainoastaan kuukauden kymmeneksi ensimmäiseksi päiväksi; hänellä ei ollut lämpimiä vaatteita eikä rahaa matkustamiseen, joten hänen täytyi usein kävellä kaupungin poikki päästäkseen luennoilleen. Raisa sai reumatismin, ja usein toistuvat kurkkutulehdukset aiheuttivat hänelle sydänkomplikaatioita. Häiden jälkeen Raisa huomasi olevansa raskaana, mutta lääkit varoittivat, että hänen olisi vaikea selviytyä synnytyksestä hengissä.

Gorbatšovit olivat jo päättäneet antaa poikansa nimeksi Sergei mutta päätyivät vastentahtoisesti aborttiin.

Se oli heidän elämänsä ensimmäinen murhenäytelmä. Valmistumisensa jälkeen Mihailille tarjottiin vaihtoehtoiksi joko lähtä töihin Siperiaan tai palata kotikaupunkiinsa Stavropoliin Etelä-Venäjälle työskentelemään syyttäjänvirastoon. Gorbatšov päätti palata kotiin pystyäkseen pitämään huolta vaimostaan. Masentunut Raisa suostui.

Stavropol oli melko pieni kaupunki, ja pian kävi selväksi, ettei siellä ollut töitä filosofiaa opiskelleelle Raisalle. Huippuopiskelijan, joka oli saanut koulusta kultamitalin ja valmistunut yliopistosta kiitettävän arvosanoin, oli vaikea hyväksyä sitä, ettei häntä tarvittu.

Vuonna 1957 Raisa synnytti tyttären, ja pian sen jälkeen hänelle tarjottiin opettajan paikkaa maatalousyliopistosta. Hän hyväksyi tarjouksen epäröimättä. Siitä seurasi, että hänen tyttärensä meni päiväkotiin, mutta nuori äiti ei kestänyt enää jäädä kotiin ja oli innokas tarttumaan työhön.

Samaan aikaan Raisa hyväksyttiin tohtorikoulutusohjelmaan, josta hän oli unelmoinut pitkään. Hän alkoi valmistella väitöskirjaansa neuvostotalonpoikien muuttuvasta elämäntavasta. Väitöskirjan teko edellytti kenttätutkimusta, kumisaappaiden käyttämistä, usein tarpomista mudassa polvia myöten ja kävelemistä kylästä toiseen haastattelemassa niiden asukkaita.

”Kun kuljin kylissä ja näin, miten joka neljännessä tai viidennessä talossa asui yksinäinen nainen, näin omin silmin nämä talot ja nämä naiset”, Raisa muistelee myöhemmin. ”Naisia, jotka eivät olleet koskaan kokeneet rakkauden iloa tai äitiyden onnea. Naisia elämässä yksin elämänsä vanhoissa taloissa, jotka nekin olivat huonokuntoisia.”

Yhdessä haastattelussa keskustelu meni Raisan mukaan suurin piirtein näin:

”Kultaseni, miksi olet noin laiha?”

”Ei, ei, voin hyvin...”

”Sinulla ei taida olla aviomiestä?”

”On minulla...”

”Hän ryyppää, eikö niin?”